

Ларіна Т. В.,

викладач Севастопольського міського
гуманітарного університету

ЗАСТОСУВАННЯ КОМПЛЕКСНИХ ПІДХОДІВ У ДОСЛІДЖЕННІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МІСТ

Економічні трансформації, які відбуваються у регіональних виробничих комплексах країни, обумовили формування якісно нової структури продуктивних сил територіально-виробничих комплексів, зміни у системі виробничих відносин. Поглиблення ринкових реформ пов'язане з їх подальшим розвитком на засадах комплексності та пропорційності усіх складників, що надає їм цілісного характеру в межах окремого регіону¹. Відомо, що в основі ринкових перетворень лежать глибокі за змістом та сенсом зміни форми власності на засоби виробництва – промислові об'єкти, землю тощо. При цьому трансформація власності в системі економічних відносин знаходиться в діалектичній взаємодії із суспільним ладом і його надбудовою², зумовленими ходом історичного процесу. Аналіз трансформацій відносин власності в регіональній економіці лягає в основу комплексного аналізу її соціально-виробничої структури³. Досягнуті показники соціально-економічного розвитку відображають ступінь і глибину економічних трансформацій, а також можуть використовуватися для оцінки їхньої ефективності⁴. Тому аналіз властивостей системи зручно здійснювати по різних сферах або галузях господарювання, які є домінуючими у регіоні та мають тенденцію до покращання економічних показників.

Метою статті є комплексне дослідження структури продуктивних сил регіонального виробничого потенціалу на прикладі м. Севастополя, виявлення сформованої системи ринкових відносин на основі реальних показників соціально-економічного розвитку.

Досягнуті показники соціально-економічного розвитку відображають ступінь і глибину економічних трансформацій, а також їхню ефективність⁵. Як інформаційна база дослідження можуть використовуватися доступні статистичні дані, наведені, наприклад, у статистичних щорічниках⁶. Слід зауважити, що зі значної маси промислових підприємств різних галузей та

¹ Дорогунцов С. І., Чернюк Л. Г., Борщевський П. П., Данилишин Б. М., Фащевський М. І. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України. – К.: Нічлава, 2002. – С. 5–12.

² Тимошенко Ю. В. Власність в системі економічних відносин та її трансформація // Стратегія економічного розвитку України. – 2002. – № 2. – С. 54–56.

³ Продуктивні сили України: прогноз розвитку і розміщення на період до 2010 р. – У 2-х т. – Т.2. – 286 с.

⁴ Ларіна Т. В. Регіональний потенціал соціально-економічного розвитку міста Севастополя. – Севастополь: Видавництво “Стрижак-прес”, 2003. – 50 с.

⁵ Пила В., Абрамов В. Программно-целевой метод управления социально-экономическим развитием регионов // Экономика Украины. – 1998. – № 9. – С. 32–39.

⁶ Статистичний щорічник України за 2003 рік.

форм власності, які функціонують у регіоні, тільки 92 охоплені статистичним обліком. Структура виробництва товарів народного споживання розподіляється таким чином: продовольчі товари – 52,9 %, алкогольні напої – 37,5 %, непродовольчі товари – 9,6 %. Обсяги виробництва основних видів продукції виробничо-технічного призначення, товарів народного споживання наведено в табл. 1 і 2.

Таблиця 1

Динаміка виробництва продукції виробничо-технічного призначення

Вид продукції	Одиниця виміру	Роки			
		1995	2001	2002	2003
Вироблення електроенергії	млн кВт. год	34,0	10,0	18,0	106,0
Теплоенергія	тис. гкал	152,0	821,2	745,4	1170,2
Збірний залізобетон	тис. м ³	15,0	8,7	12,3	8,3
Матеріали стінові	млн од. умов.	30,9	9,1	10,8	4,8
Матеріали будівельні нерудні	тис. м ³	571,3	1184,7	1785,7	1562,2
Лицувальні вироби	тис. м ²	131,4	10,0	6,7	–

Таблиця 2

Динаміка виробництва товарів народного споживання

Вид продукції	Одиниця виміру	Роки			
		1995	2001	2002	2003
Консерви рибні	тис. ум.банок	40112	14109	17748	9394
Ковбасні вироби	т	850	–	197	530
Хлібобулочні вироби	»	22536	21043	19855	1853
Борошно	»	60755	7317	4152	1378
Крупа манна	»	789	18	–	–
Цільномолочна продукція	»	13362	3126	4590	8518
Сік виноградний	тис. дал	2			
Пиво	» »	338	547	433	339
Безалкогольні напої	» »	108	583	474	369
Вино виноградне	» »	865	729	463	288
Шампанське	» »	3216	328	326	301
Верхній трикотаж	тис. од.	97	91,4	44,7	70,7
Газети	тис. екз	58200	55130	52825	50974

Результати структурного аналізу за галузями промислового виробництва регіону наведено на рис.1.

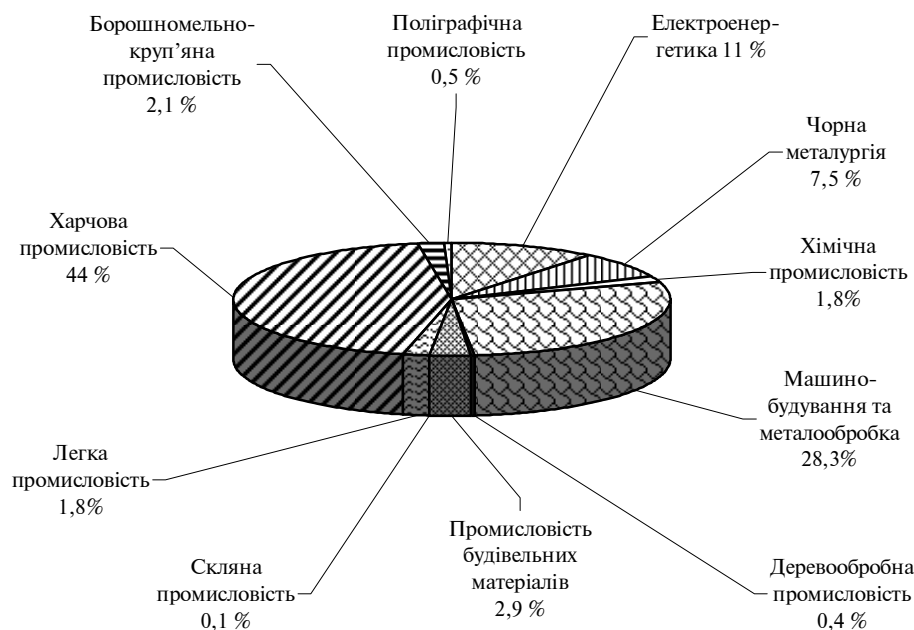

Рис.1. Галузева структура промислового виробництва м. Севастополя

З початком демократичних перетворень у незалежній Україні і скороченням збройних сил істотно зменшилися обсяги виробництва у військово-промисловому комплексі (ВПК) Севастополя. Значна кількість підприємств, які забезпечували виконання замовлень ВПК, змінили форму власності з державного підприємства (ДП) шляхом створення ряду акціонерних товариств (АТ) або їхніх дочірніх підприємств. Це дає змогу порівнювати ефективність та наслідки ринкових перетворень у зіставленні з економічними показниками функціонування державного і недержавного секторів регіональної економіки. Упродовж останніх років обсяги виробництва севастопольських підприємств за спеціалізованими замовленнями з боку ВПК знизилися з 90 % у 1986 р. до 44 % у 1991 р., досягли рівня понад 15–18 % у 1999 р. та продовжують знижуватися.

Однією з основних галузей спеціалізації в Севастопольському регіоні є *машинобудування*. Важливими формами організації виробництва в галузі виступають виробничі та науково-виробничі об'єднання (ВО і НВО), у яких поєднуються головні наукові підрозділи з мережею дочірніх підприємств. Головним напрямком севастопольського машинобудування є *суднобудування* і *судноремонт*, що у місті представляє найстаріше та найбільше підприємство – “Севастопольський морський завод ім. С. Орджонікідзе”. *Судноремонтну галузь* міста також представляє ряд заводів, що можуть здійснювати ремонт судів усіх типів і класів. Наприклад, найпотужніші морські плавучі крани колишнього СРСР вантажопідйомністю від 100 до 1600 т будувалися саме на Севастопольському морському заводі. Крім того, до цієї галузі належать судноремонтний завод “Металіст”, судноремонтне підприємство АТ “Персей”, Севастопольський судноремонтний завод Чорно-

морського флоту Російської Федерації, АТ “Южремаш”, АТ “Завод комунального устаткування “Молот”, АТ “Кримський електротехнічний завод “Сатурн” та низка інших підприємств. Відносно новим напрямком розвитку галузі є точне машинобудування, яке представлено підприємствами АТ “Парус” і “Мусон”. Севастопольське приладобудування – це АТ “Севастопольський Маяк” і електромонтажне підприємство АТ “Ера”.

Будівельний комплекс регіону охоплює виробництво будівельних матеріалів і займається безпосередньо виконанням будівельних робіт. Виробництво будівельних матеріалів базується на запасах різних вапняків у регіоні. Найпотужнішим підприємством з виробництва будівельних матеріалів є АТ “Інкерстром”, яке спеціалізується на видобутку мшанкових вапняків. Головною продукцією підприємства є блоки, стіновий камінь, лицювальні плити для зовнішньої обробки, вапняне борошно.

До найбільших регіональних виробників будівельних матеріалів також належить Балаклавське рудоуправління, яке поза межами основного виробництва – видобутку флюсових вапняків для застосування у чорній металургії – добуває мармурові та нумулітові вапняки різних фракцій: щебінь, гравій, бутовий камінь. Усього в регіоні працюють 55 будівельних організацій, виконуваний ними обсяг робіт (у діючих цінах) складає більш ніж 60,0 млн грн. У будівельному комплексі тривають економічні перетворення шляхом роздержавлення власності. Якщо в 1993 р. питома вага підрядних будівельно-монтажних підприємств недержавної форми власності становила 33,3 %, у 2000 р. вона зросла до 93,5 %, то у 2003 р. – складала понад 96 % загальної кількості будівельних підприємств.

Щорічно будівельними компаніями і фірмами міста вводилося до 100 тис. м² житла (у 2003 р. – 35,5 тис. м²). На сьогоднішній день житловий фонд становить близько 5 млн м², забезпеченість житловою площею – близько 15 м² на одну людину, у міській черзі на отримання житла знаходяться більш ніж 40 тис. осіб. Основними джерелами інвестицій у будівельний комплекс регіону є власні кошти підприємств і організацій, що склали в 2002 р. 48,6 %, а також кошти іноземних інвесторів – 20,5 % загального обсягу капітальних вкладень. Зростає частка коштів державного бюджету в загальному обсязі інвестицій на будівництво об’єктів усіх форм власності з 6,7 % у 2001 р. до 17,4 % у 2002 р. З огляду на постійний приплив інвестиційних коштів у міську нерухомість з боку інвесторів, ця галузь має гарні перспективи. Капітальні вкладення в розвиток економіки міста за 2003 р. склали – 98,4 млн грн., введення в дію основних фондів – 3,4 млн грн.

Обсяг прямих *іноземних інвестицій* в економіку міста в 2003 р. сягнув 23,8 млн дол. США. Традиційно велику питому вагу в них займають інвестиції Російської Федерації, які становлять близько 80,0 % від загального обсягу. Найбільше іноземних інвестицій припадає на будівництво – 77,3 %, обробну промисловість – 6,5 %, транспорт – 5,1 %.

Деякі виробничі стадії повного циклу металургії у місті представляє добуток флюсових вапняків з боку Балаклавського рудоуправління (БРУ), а також оброблення судових корпусів в Інкермані. Продукція БРУ – щебінь і флюси – постачається понад 1200 підприємствам України, з них 20 підпри-

емств – металургійного профілю. БРУ є одним з найбільших підприємств у галузі; середньорічне вироблення товарної продукції на одного працівника найбільша в Україні – 35,7 тис. т. У східному краї Севастопольської бухти розташована одна з найбільших у СНД суднороздільна база Кримського ВО “Вторчермет” та цех ВО “Вторцветмет”, які здійснюють розбір судових корпусів, інших плавальних засобів на металобрухт. Велика кількість чорного металу надходить до металургійного комбінату “Запоріжсталь”.

Хімічну промисловість регіону представляє АТ “Завод “Спектр”, який спеціалізується на виробництві лакофарбової продукції й пасти для наклеювання керамічної плитки. В цілому завод забезпечує потреби регіону за рахунок власної продукції. До підприємств хімічної галузі належать також ТОВ “Механічний завод “Таврида-Електрик” і дочірнє підприємство “Завод “Муссон-Мегапласт”.

Борошномельно-круп’яну промисловість у регіоні представляє комбінат хлібопродуктів, що виробляє борошно, крупи, манну і макаронну крупку. Також працює хлібокомбінат, який випускає хлібобулочну продукцію. Він повністю задовольняє добову потребу регіону в хлібі, що складає 90–100 т/добу хліба усіх видів, улітку цей показник зростає до 120 т/добу. До складу хлібокомбінату входять 3 хлібозаводи.

У Севастополі виробляється лише 12 % продовольчих товарів, причому 80 % – із завезеної сировини, зокрема, хліб та хлібобулочні вироби, цільномолочна продукція, ковбасні вироби. З різних регіонів України завозиться понад 77 % продовольчих товарів: м’ясо, олія тваринна, сир, маргарин, цукор, горілка, крупи тощо. З Автономної Республіки Крим постачається майже 11 % товарів: яйця, птиця, макаронні вироби, майонез. Показники діяльності промисловості міста наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Перелік основних промислових виробництв і обсяги випуску продукції у 2003 р.

Галузі промисловості, підприємства	Обсяг продукції, тис. грн	Темп зростання, % до 2002 р.
Усього по місту	652496,3	7,7
<i>У тому числі по галузях:</i>		
Виробництво (розподіл) електроенергії, газу, тепла, води	177421,3	*
Виробництво і розподіл електроенергії	67510,6	41,0
Видобувна промисловість,	39673,0	9,1
<i>у тому числі</i>		
– добуток неенергетичних матеріалів	39673,0	9,1
Обробна промисловість,	435402,0	3,5
<i>у тому числі:</i>		
– харчова промисловість і переробка сільськогосподарських продуктів	157492,1	– 0,6

Продовження таблиці

Галузі промисловості, підприємства	Обсяг продукції, тис. грн	Темп зростання, % до 2002 р.
Легка промисловість, у тому числі:	8856,7	1,4
– текстильна промисловість і пошиття одягу	8214,3	– 1,5
Виробництво деревини і виробів з деревини	850,0	229,8
Целюлозно-паперова промисловість	2971,5	– 10,8
Хімічна та нафтохімічна промисловість, у тому числі:	380,0	– 34,9
– виробництво гумових і пластмасових виробів	321,6	35,3
– виробництво інших неметалічних мінеральних виробів	9909,4	31,3
Металургія й обробка металу	23444,5	– 13,0
Машинобудування і ремонт машин, у тому числі:	188931,7	5,1
– виробництво машин і устаткування	5536,6	16,1
– виробництво електронного устаткування	44513,7	– 41,4
– виробництво транспортного устаткування	138881,4	38,4

Рибодобувна і рибопереробна промисловість міста представлена, зокрема, низкою великих підприємств, які виробляють понад 60 % обсягу рибної продукції країни.

Найбільші підприємства рибодобувної та рибопереробної галузей користуються сучасними суднами, які оснащені радіонавігаційними та пошуковими засобами, знаряддями та приладами контролю, здатні знаходитися в тривалому автономному плаванні в будь-яких широтах. Це: ДП “СУОР”, АТ “Інтеррибфлот”, ДП “Атлантика”, АТ “Югрефттрансфлот”, АТ “Севастопольський рибоконсервний завод”, ТПКФ “Морський колокол”, ТОВ “Чорноморська рибальська компанія”.

Структура організаційно-правової форми власності 30-ти діючих підприємств рибного господарства є такою: відкриті АТ – 17; закриті АТ – 1; ДП – 8; приватні підприємства (ПП) – 3; комерційні фірми – 1. Кількісні показники діяльності рибного господарства міста наведено в табл.4.

Найбільшу частку в загальному обсязі вилову риби та інших морепродуктів займали в 2003 р. дочірнє підприємство “Сервіс” ТОВ “Антарктика”, ТОВ “Інтеррибфлот”, ТОВ “Ситрефик”, СК “Линарт” та дочірнє підприємство “Укррибфлот”, ТОВ “Голден Фиш”, ТОВ “Рибфлот”.

Місто є базою майже всього морського транспортно-рефрижераторного флоту України, який становить близько 4 % світового рефрижераторного флоту. Однак в умовах ринку і конкуренції він працює переважно на іноземних замовленнях та здатний лише підтримати потреби власного персоналу і флоту. Перевантаження різних вантажів, включаючи і нафтопро-

дукти, загальним обсягом понад мільйон тонн на рік, здійснюють Севастопольський морський торговий та рибний порти.

Таблиця 4

Виллов риби і видобуток морепродуктів, тис. т

Найменування	Роки				
	1999	2000	2001	2002	2003
Виллов риби усього,	153,6	137,9	128,1	108,2	100,3
<i>у тому числі:</i>					
– сардини	28,8	19,8	20,3	18,8	14,7
– кілька	8,7	7,7	15,5	18,2	12,1
– хамса	0,7	3,8	2,5	2,8	3,3
– кефаль	0,01	–	–	–	–
– товстолобик	0,01	0,01	0,02	0,01	0,02
– морський карась	0,1	0,06	0,04	0,05	0,03
– чорноморська акула (катран)	0,01	0,01	0,01	0,02	0,03
– скумбрія	6,6	6,0	3,6	7,1	5,3
– ставрида	24,1	12,6	24,3	14,0	21,8
– тріскові	25,8	24,3	17,5	14,6	1,9
– інша риба	58,77	63,62	44,3	32,62	41,12
Морепродукти і ракоподібні	9,4	3,0	22,7	39,3	25,4

Агропромисловий комплекс регіону включає 8 господарств. Це – АТ, колективні сільгоспприємства (КП), агрофірми (АФ). Галузями спеціалізації АПК є виноградарство і виноробство, садівництво й овочівництво. Виробничо-економічні показники цього сектору міської економіки наведено в табл. 5.

Таблиця 5

Валовий збір урожаю господарствами приміської зони, ц

Культура	Роки			
	1995	2000	2002	2003
Зернові	57233	64765	73869	49694
Овочі відкритого ґрунту	15095	5450	2845	2908
Овочі закритого ґрунту	15201	7036	10709	11196
Зерняткові	12773	47693	13466	47216
Кісточкові	2211	20680	6160	17645
Виноград	269494	517807	304135	449172

У табл. 6 подано кількісні показники функціонування агропромислового сектору міста.

Таблиця 6

Виробництво валової продукції сільського господарства, млн грн

Продукція сільського господарства (у порівнянних цінах 2000 р.)	Роки			
	2000	2001	2002	2003
Усього,	25,5	20,8	33,6	47,9
у тому числі:				
– рослинництво	25,0	20,3	32,0	46,3
– тваринництво	0,5	0,5	1,6	1,6

Виробництвом винограду і виноматеріалів займаються АФ “Золота балка”, АТ ім. С. Перовської, ДП “Радгосп-завод ім. П. Осипенко”, ДП “Радгосп-завод “Качинський”. Відомо, що виробництво винограду і виноробство на території регіону ведеться з найдавніших часів завдяки сприятливим кліматичним умовам. Вміст цукру у столовому та технічному винограді складає майже 18–20 %, що надає змогу орієнтувати севастопольське виноробство на випуск високоякісних ординарних, марочних і шампанських вин. У регіоні збирають близько 20 % усього обсягу винограду України.

Частина сільгосппідприємств Нахимівського району міста об’єдналися з метою створення асоціації “Алькадар”. Це, зокрема, АТ ім. С. Перовської, ДП “Садівник”, ДП “Радгосп-завод “Качинський”, ДП “Радгосп-завод ім. П. Осипенко”, які спеціалізуються на виноробстві.

ДП “Радгосп-завод “Садівник”, КП “Пам’ять Леніна” і АТ “Радгосп “Севастопольський” займаються вирощуванням фруктів, овочів, а також виробленням з них консервної продукції. Потреби сільськогосподарських підприємств і населення в якісному посадковому матеріалі фруктових дерев забезпечує Кримська помологічна станція Української академії аграрних наук, яка поряд з науковою працею займається вирощуванням фруктів.

Такий напрямок сільськогосподарського виробництва, як тваринництво в регіоні розвинутий недостатньо, що підтверджується даними табл. 6. Наприклад, у 2003 р. у державній та колективній власності поголів’я великої рогатої худоби складало 903 голів, свиней – 1068, овець і кіз не було зовсім. Зростає частка сільськогосподарської продукції, яка вироблена фермерськими господарствами. Так, наприклад, у 2003 р. зазначені господарства займалися виробництвом яєць. З чотирьох міських районів сільськогосподарські підприємства розташовані тільки в Балаклавському і Нахимівському районах міста.

З наведеного аналізу виробничої структури господарського комплексу можна зробити певні висновки та пропозиції. Застосування сучасних комплексних підходів до дослідження структури продуктивних сил регіону дає змогу зіставляти хід економічних трансформацій різних галузей виробничого комплексу з показниками соціально-економічного розвитку. Зміни умов господарювання обумовили активізацію господарської діяльності, сприяли впровадженню нових напрямків рослинництва, а також реорганізації ряду радгоспів і колгоспів в орендні підприємства та інші господарські товариства. Були утворені АТ і фермерські господарства: у Севастополі їх нараховуєть-

ся більш ніж 25. Останніми роками значний розвиток отримало приватне підсобне господарство (у сільській місцевості – домашнє господарство, у місті – дачні ділянки і городи). Їхня частка в забезпеченні населення сільгосп-продукцією стійко зростає. В даний час у регіоні близько 400 садово-городніх товариств, що поєднують близько 70 тис. земельних ділянок.

Рамки офіційної статистики обмежують глибину оцінки результатів соціально-економічного розвитку, виявлення комплексу економічних тенденцій і прогнозування. Перспективним є подальше поглиблення комплексного наукового вивчення процесів економічних трансформацій міського господарства, узагальнення отриманого досвіду економічного реформування на рівні регіону. Доцільним також є створення наукового підрозділу місцевої адміністрації з вивчення та узагальнення досвіду комплексного розвитку регіонального господарства.

Література

1. *Управление социально-экономическими системами на рынке ценных бумаг / Б. М. Данилишин, А. Б. Кондрашихин, В. Н. Орлов, Т. В. Пепа / Под ред. Б. М. Данилишина. – Севастополь: ЧП Стрижак, 2005. – 304 с.*
2. *Ларіна Т. В. Дослідження територіальних утворень ринку освітніх послуг // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 12. – С. 108–112.*
3. *Фащевский Н., Чернюк Л. Геоэкономический потенциал развития производительных сил Украины // Экономика Украины. – 2002. – № 7. – С. 32–36.*
4. *Герасимчук З. Комплексная оценка уровня устойчивого развития регионов Украины // Экономика Украины. – 2002. – № 2. – С. 34 – 42.*
5. *Шевчук В. О. Теоретико-методологічні аспекти аналізу процесів сталого розвитку // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 5–6. – С. 2–7.*